

8. Tam samo. – Spr. 695. – 80 ark.
9. Arkhiv LNU imeni Ivana Franka. – F.119. – Op.17. – Spr.118–E. – 27 ark.
10. Tam samo. – Spr. 251–E. – 63 ark.
11. Tam samo. – Spr. 381–E. – 28 ark.
12. Tam samo. – Spr. 392–E. – 97 ark.
13. Boyan S. Znannya meteorolohichni v narodnomu kalendari boykiv [Elektronnyy resurs] / S. Boyan. – Rezhym dostupu: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/Nikp_2013_22-23_14.pdf.
14. Vasyanovych O. O. Narodna meteorolohiya ukrayintsiv Tsentral'noho Polissya kintsya XIX – poch. XXI st.: dys. ... kand. ist. nauk za spets. 07.00.05 – etnolohiya / Oleksandr Oleksandrovych Vasyanovych. – Kyiv, 2006. – 211 s. (na pravakh rukopysu).
15. Velykyy tлумachnyy slovnyk suchasnoyi ukrayins'koyi movy (z dod. i dopov.) / Uklad. i holov. red. V.T. Busel. – Kyiv; Irpin': Perun, 2005. – 1728 s.
16. Halyts'ko-rus'ki narodni prypovidky. U 3 kh t. / zibrav, uporyadkuvav i pojasnyv dr. I. Franko. – 2-e vyd. – L'viv: LNU im. I. Franka, 2006. – T.1. – 831 s.
17. Halyts'ko-rus'ki narodni prypovidky. U 3 kh t. / zibrav, uporyadkuvav i pojasnyv dr. I. Franko. – 2-e vyd. – L'viv: LNU im. I. Franka, 2006. – T.2. – 818 s.
18. Hnatyuk V. Halyts'ko-rus'ki anekdoty / Volodymyr Hnatyuk // Etnografichnyy zbirnyk. – L'viv, 1899. – T.VI. – 373 s.
19. E. F. Ob uhrorussakh / E. F. // Nauka. – Vena, 1893. – S.148–162.
20. Dashko N. A. Kurs lektsiy po synopticheskoy meteorolohiyi / N. A. Dashko. – Vladyvostok: DVHU, 2005. – 523 s.
21. Ermolov A. Narodnaya sel'skokhozyaystvennaya mudrost' v poslovytsakh, pohovorkakh, prymetakh / A. Ermolov. – Sankt-Peterburh, 1905. – Chast' IV: Narodnoe pohodovedenye. – 469 s.
22. Myron [Franko I.] Yuzhnorusskiy hromnyk / Myron // Kyevs'kaya Starina. – Kyeve, 1892. – Vyp.3. – S.482–484.
23. P. Y. [Petr Yvanov] Koe-chto yz narodnykh prymet, kasayushchykhysya pohody i urozhaya: (Materyaly dlya kharakterystyky myrovozzrenyya y byta krest'yan Kupyana. uезда) / P. I[vanov] // Etnograficheskoe obozrenye. – 1897. – Kn. 33. – № 2. – S. 17–43.
24. Skrypnyk H. Narodna meteorolohiya / H. Skrypnyk // Ukrayintsi: istoryko-etnografichna monohrafiya u dvokh knykhakh. – Opishne: Ukrayins'ke narodoznavstvo, 1999. – Kn. 2. – S. 284–285.
25. Tokarev S. A. Prymety y hadanyya / S. A. Tokarev // Kalendarnye obychay i obryady v stranakh zarubezhnoy Evropy: Istorycheskiye korni y razvytye obychaev. – Moskva: Nauka, 1983. – S.55–67.
26. Tonkova E. E. Narodnaya prymeta s pozytsiyi lynchokohnytyvystyky y lynchovokul'turolohiy: dys. ... kand. fylol. nauk po spets. 10.02.01. – russky yazyk [Elektronnyy resurs] / Elena Evhen'evna Tonkova. – Belhorod, 2007. – Rezhym dostupu: <http://cheloveknauka.com/narodnaya-primeta-s-pozitsiyi-lingvokognitivistiki-i-lingvokulturologii>. (na pravakh rukopysy).
27. Fedoriv–Khodak O. Narodni prymety peredbachennyya pohody za sontsem ta misyatsem / Oksana Fedoriv–Khodak // Ukrayins'ka narodna entsyklopediya. – L'viv: Chervona kalyna, 1996. – S.536–574.
28. Shekeryk–Donykiv P. Rik u viruvannyakh hutsuliv (vybrani tvory) / Petro Shekeryk–Donykiv. – Verkhovyna: Hutsul'shchyna, 2009. – 352 s.
29. Yavorskiy Y. A. “Praktyka Hospodarem”. Karpatorusskiy sbornyk astrolohycheskykh y meteorolohycheskykh predskazaniy y prymet po rukopysy 1740 hoda / Yu. A. Yavorskiy. – L'viv, 1921. – 17 s.
30. Kalendarz poski, ruski, astronomiczno gospodarski i domowy na rok panski 1837. – Kraków, 1837. – 48 s.
31. Kalendarz poski, ruski, astronomiczno gospodarski na rok panski 1857. – Kraków, 1857. – 70s.
32. Kalendarz poski, ruski, astronomiczno gospodarski i domowy na rok panski 1867. – Kraków, 1867. – 64 s.
33. Kalendarz poski, ruski, astronomiczno gospodarski i domowy na rok panski 1877. – Kraków, 1877. – 181 s.
34. Kalendarz poski, ruski, astronomiczno gospodarski i domowy na rok panski 1880. – Kraków, 1880. – 188 s.
35. Kalendarz poski, ruski, astronomiczno–gospodarski i domowy na rok panski 1882. – Kraków, 1882. – 146 s.
36. Kalendarz poski, ruski, astronomiczno gospodarski i domowy na rok panski 1887. – Kraków, 1887. – 220 s.
37. Kalendarz poski, ruski, astronomiczno gospodarski i domowy

na rok panski 1888. – Kraków, 1888. – 352 s.

38. Kalendarz poski, ruski, astronomiczno gospodarski i domowy na rok panski 1897. – Kraków, 1897. – 432 s.

39. Moszyński K. Kultura ludowa słowian / Kazimierz Moszyński. – Kraków, 1934. – Cz.2: Kultura duchowa. – 725 s.

40. Praktyka gospodarska pozyteczna. – Przemysl, 1808. – 47 s.

41. Scaider J. Z kraju. Huculów / Józef Scaider // Lud: Kwartalnik etnograficzny. – Lwów, 1900. – T. VI. – S. 257–267.

Bilyakovskyy P. V., junior researcher at the Institute of Ethnology National Academy of Sciences of Ukraine (Ukraine, Lviv), petyab2@gmail.com

Exceptionality of folk methods for meteo prognosis. A specific of local signs among the Carpathian Ukrainians

The sources of spreading the folk methods of weather forecast were investigated. The author analyses a theory of adoption of meteorological knowledge from the household reference books and other publications of XVIII–XIX st., used by the peasants. Data from these publications were collated with the traditional methods of forecasting. The main types of local meteorological signs, spread among the Carpathian Ukrainians, were determined and explored. A possibility of their rise on the small territories was proved.

Keywords: weather, forecasting, sign.

Біляковський П. В., молодший науковий співробітник, Інститут народознавства НАН України (Україна, Львів), petyab2@gmail.com

Самобытность народных методов метеопрогнозирования. Специфика локальных примет украинцев Карпат

Исследуются источники распространения народных методов предсказания погоды. Проанализирована теория заимствования метеорологических знаний крестьянами из хозяйственных советчиков и других изданий XVIII–XIX вв. Сопоставлены данные этих изданий с традиционными методами предсказания. Определены и исследованы основные виды локальных метеорологических примет украинцев Карпат. Доказана возможность их возникновения на небольших территориях.

Ключевые слова: погода, предсказание, примета.

* * *

УДК 090.1:027(477)“18/19”

Левицька Н. М.

доктор історичних наук,
професор кафедри українознавства,
Національний університет харчових технологій
(Україна, Київ), nadejda_ist@ukr.net

СТАНОВЛЕННЯ ТА ПОСТУП БІБЛІОТЕК В УКРАЇНСЬКИХ ГУМАНІТАРНИХ ВИШАХ (XIX – ПОЧАТОК XX СТ.)

На основі архівних матеріалів та літературних джерел аналізуються передумови створення та методи роботи бібліотек вищих навчальних закладів. Наголошується на важливості підбору наукових та навчальних видань як необхідної складової забезпечення навчального процесу у гуманітарних вищих навчальних закладах України XIX – початку XX ст. Висвітлюються основні напрями роботи наукових бібліотек, які активно діяли при вишах на території України. Здійснено аналіз діяльності бібліотек, окреслено їх внесок у підготовку фахівців–гуманітаріїв. Доведено, що у досліджуваній період були сформовані найбільші труптовні бібліотеки у класичних університетах – Харківському, Київському, Новоросійському (Одеському), Київській духовній академії, Ніжинському історико-філологічному інституті князя Безбородька. Аналізуються фінансування бібліотек гуманітарних ВНЗ, доведено, що вони фінансувалися, як і самі виши, різними відомствами.

Ключові слова: бібліотека, література, рукописи, підручники, студенти, університет.

Входження України до європейського освітнього простору вимагає від вищих освітніх закладів якісних змін орієнтованих на універсальність підготовки фахівців, їх адаптацію на європейському ринку праці. У цих умовах важливого значення набуває забезпечення навчального процесу літературою, що мають бібліотеки вищих навчальних закладів. Актуальним і важливим, в умовах технізації та інформаційного супроводу навчального процесу, має бути вивчення досвіду роботи бібліотек українських вишів XIX – початку XX століть.

Забезпечення навчального процесу науковою і навчальною літературою – це головне завдання бібліотеки кожного вишу. Зазначена проблема частково вивчалась сучасними дослідниками у певних розділах їх монографій або дисертацій: Т. Луцишина [1], Г. Штан [2], Н. А. Шип [3], О. С. Івановим [4], Є. П. Степанович [5], Л. Кислюк [2], О. О. Тарасенко [6], Г. В. Самойленко, О. Г. Самойленко [7] та ін.

Головним завданням статті є дослідження та комплексний аналіз процесу становлення та розвитку бібліотек у вищих гуманітарних закладах освіти Наддніпрянської України в XIX – на початку XX ст.

В університетах України та й всієї Російської імперії відчувалась гостра потреба у навчальній літературі – підручниках, керівництвах, курсах не лише для студентів, але й для учнів гімназій, які перебували у підпорядкуванні університетів. У видавничій продукції Харківського університету навчальна література значно переважала над науковою.

У 1859 р. було відновлено право навчальних закладів виписувати наукову літературу з-за кордону без цензурного перегляду [8, с. 19]. Цим дозволом скористалися всі чинні на той час гуманітарні виші. Література, яка надходила в цей час до вищих навчальних закладів, була тематично найобширнішою. Згідно з укладеною Харківським університетом угодою, книги, ландкарти, музичні ноти, іноземні журнали мали надходити з Австрійської монархії, Прусії і Німецького Союзу, Швейцарії, Франції, Великобританії, Царства Польського [9, арк. 1]. Частково бібліотеки Київського й Харківського університетів поповнилися книгами колишнього Віленського університету [10, арк. 1].

У вищих навчальних закладах праця бібліотекаря була як додаткове навантаження для викладачів. Вони організували бібліотеку та її роботу на високому рівні. Так, першим завідувачем бібліотеки Київського університету св. Володимира був П. Й. Янковський, який завідував бібліотекою в 1834 р., розробив власний курс з бібліографії.

З 1845 р. бібліотекою керував А. Я. Красовський, згодом К. О. Царевський (1866–1894 рр.). Науковці все життя присвятили роботі в бібліотеці, видали друкований алфавітний каталог книг університетської бібліотеки.

В. О. Кордт завідував університетською бібліотекою з квітня 1894 року. Він відомий не лише як завідувач найбільшої бібліотеки Києва, а як історик, джерелознавець, картограф, археограф, знавець іноземних мов. У бібліотеці він зацікавився картографічним фондом і розпочав складання його каталогів з детальними описами та копіюванням карт. Вченим була запропонована концепція розвитку національної книгозбірні України [8, с. 28].

Засновником бібліотеки Харківського університету був В. Н. Каразін. У 1804 р. водночас з університетом відкрилася й бібліотека. Каразін у 1803–1804 рр. придбав у Петербурзі 3219 примірників книг, а також колекцію гравюр і естампів академіка Ф. П. Аделунга, які поклали початок фонду майбутньої бібліотеки [1, с. 237]. Завдання бібліотеки, юридичний статус, її роль та значення, штати та асигнування були визначені першим Статутом університету (1804 р.). Параграф 73 наголошував, що бібліотека засновується для

“распространения наук и просвещения”. У бібліотеці можуть зберігатися друковані та рукописні праці, “кои по мнению факультетов и библиотеки имеют нужно”. Параграф 79 вказував, що “користуватись бібліотекою могли усі бажаючі – вся публика” [4, с. 251].

Історія цієї бібліотеки пов’язана з іменем К. І. Рубинського, який працював у ній близько 40 років. З призначенням К. І. Рубинського у 1900 р. на посаду бібліотекаря розпочалися суттєві зміни. Його клопотання перед Радою університету про будівництво нового приміщення принесло результат – у 1902 р. бібліотека отримала його. У цій будівлі й нині зберігаються цінні видання XIX – початку XX століття: вітчизняна література 1826–1917 рр., іноземна література та іноземні періодичні видання XIX – початку XX століття [9, арк. 5].

При викладанні гуманітарних дисциплін використовувалися не лише підручники професорів власних університетів та загалом підручники вітчизняних авторів, а й іншомовні джерела, переклади іноземних посібників. Для гуманітарних факультетів часто використовували переклади давньогрецьких і римських авторів, а також найбільш відомі праці авторів інших країн. Для вивчення медицини, наприклад, для вивчення гістології з ембріологією в Новоросійському університеті на початку XX ст. використовували: “Учебник гистологии”, “Histologie und mikroskopische Anatomie” тощо. В університеті св. Володимира для вивчення оперативної хірургії опановували: “Курсъ оперативной хирургии”, “Хирургическая анатомія артеріальнихъ стволівъ и фасцій” М. Пирогова, “A Manual of operative Surgery” та інші [11, с. 9–13].

Як зазначалося, одним із важливих аспектів науково-методичного забезпечення навчального процесу є наявність навчальної та спеціалізованої літератури. За даними звіту університету св. Володимира станом на 1.01.1915 р. в основній бібліотеці університету налічувалося 487 708 примірників книг і періодики на суму 1 024 696 крб. 51 к. Студентський відділ бібліотеки налічував 43 232 томів вартістю 87 628 крб. 71 к., 186 найменувань журналів. Менше стали виписувати літератури з Австрії та Німеччини. Це призвело до зменшення іноземної літератури.

Досить поширеною формою поповнення методичною літературою бібліотек вишів були пожертви професорів університету. Професор Г. Рейн, зокрема, подарував бібліотеці 2211 книг, переважно з галузі гінекології [12, с. 14–16].

У Київській духовній академії студенти могли користуватися літературою в залі, не більше 10 книг могли взяти додому, четвертий курс – 20. Їх мали повернути за три тижні, нові книги видавалися по поверненні прочитаних [13, с. 7]. Багато часу забирала робота з каталогом; очікування замовлених книжок (4–5 днів), нагадування про них бібліотекарям, для чого необхідно було вистоювати щоденно півгодинну чергу [14, арк. 4зв].

Такі бюрократичні перепони спричинили появу студентських бібліотек і читалень, які на початку XX ст. займалися продажем конспектів, видань навчальних програм, підручників. Вартість підручників у магазинах

була високою: на початку ХХ ст. курс з алгебри коштував 2,25 руб., задачник із геометрії – 1 руб. [15, с. 175].

Методичним забезпеченням навчальних курсів переймалися всі вищі гуманітарні заклади. Звичайно, не всі викладачі готували методичні матеріали курсів, але професура вела цю справу ґрунтовно.

Згідно урядових інструкцій викладачі–гуманітарії повинні були подати на засідання факультету програму по своїй дисципліні з пояснювальною запискою і списком рекомендованої літератури. Такий же шлях у стінах вишу проходили підготовлені курси лекцій та посібники. З усіх названих вище методичних матеріалів вилучалися матеріали антидержавного та антицерковного спрямування. На опікунів навчальних округів покладалась обов'язки здійснення найсуворішого нагляду за змістом і методами викладання гуманітарних наук [16, с. 42]. Порушення інструкцій і міністерських правил призводили до звільнення.

У 1875 р. директором Ніжинського історико–філологічного інституту був призначений М. О. Лавровського. Вчений чітко розумів взаємозв'язок між рівнем викладання та якістю підготовки педагогічних кадрів, тому реформаторську роботу в Ніжині розпочав з організації викладацького колективу. У Ніжин були запрошені видатні вчені з Петербурзького і Варшавського університетів. При М. О. Лавровському було вдвічі збільшено фонд бібліотеки, започатковано видання “Известий историко–филологического института кн. Безбородько в Нежине”, яке виходило у світ протягом 45 років.

Поступово у вишах створювалися бібліотеки, відкривалися читальні зали, оформлялися кабінети, будувалися власні приміщення для занять.

Так, до 1912 р. Харківські вищі жіночі курси мали вже 10 кабінетів і лабораторій. Розширювалася й бібліотека історико–філологічного товариства, якою користувалися слухачки курсів. У 1910 р. бібліотекою було придбано 400 книг, найбільш цінними з яких є книги з історії. Із придбаних книг – 100 пожертвуванні професурою і викладачами курсів. Бібліотека почала свою діяльність у 1907 р. і на 1910 р. нараховувала 1500 томів літератури [17, с. 18–19].

Досить солідною була також бібліотека Одеських вищих жіночих курсів. Матеріали з фонду Одеських жіночих вищих медичних курсів містять дані про те, що бібліотека цього навчального закладу одержувала 6 видів спеціалізованих журналів. Якщо на початок діяльності курсів бібліотека нараховувала 107 примірників книг, то до 14.12.1914 р. у бібліотеці було 2369 примірників книг з усіх галузей медичних і природничих наук, а до 14.12.1915 їх нараховувалося вже 2436 [18, арк. 7].

Особливу увагу бібліотеці та її комплектації приділяли в Київській духовній академії. Бібліотека була створена ще П. Могилою. Кожен із ректорів академії дбав про відновлення і комплектацію її. Академічна, і студентська бібліотеки діяли в правових межах, встановлених для подібних установ світського характеру.

4 липня 1867 р. Головне управління у справах друку повідомило київського цензора, що надане Академії

наук та імператорським університетам право передплачувати з–за кордону книги і періодичку без попереднього перегляду цензурою поширюється й на православні духовні академії. З 1884 р. видавалися алфавітні списки творів, що не дозволялось тримати в публічних бібліотеках та читальнях. У травні 1891 р. Св. Синод доручив митрополитам зобов'язати ректорів академій суворо контролювати надходження книг і журналів до студентських бібліотек, академічним радам – скласти правила читання книг, а інспекторам – контролювати діяльність цих закладів.

Завдяки універсальності фонду академічна бібліотека забезпечувала наукові та освітні потреби не лише своїх викладачів і студентів, а й сторонніх відвідувачів. Студенти захоплювалися світською періодикою, іноді в складчину передплачували або брали у громадській бібліотеці те, чого бракувало в академічній. Деякі з них гуртувалися з метою самоосвіти та інтелектуального проведення вільного часу [19, с. 418].

Уваги заслуговує бібліотека Історико–філологічного інституту князя Безбородька у Ніжині, яка містила цінні видання та колекцію рукописів і стародруків. Це зумовило формування осередку наукового дослідження та бібліографічного опису рукописних слов'янських та грецьких пам'яток.

Заснована 1820 р. як Фундаментальна бібліотека Гімназії вищих наук князя О. А. Безбородька, з 1870 р. – бібліотека Ніжинського історико–філологічного інституту князя Безбородька.

М. О. Лавровський, засновуючи наукову бібліотеку Інституту, добре розумів важливу роль такої книгозбірні – як студентської, так і фундаментальної. Історія та книжкові фонди бібліотеки станом на 1895 р. були висвітлені у спеціальній статті професора грецької словесності А. В. Добіаша, опублікованої в періодичному друкованому органі Інституту “Известия Историко–Филологического Института князя Безбородько в Нежине” (ИИФИБ) [20, с. 74–76].

Наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. Інститут набув значення одного із найбільших осередків розвитку археографічного, мовознавчого та літературознавчого, палеографічного та історико–книгознавчого дослідження рукописної та книжкової спадщини України.

Викладачі Інституту проводили значну науково–дослідну та науково–освітню діяльність з різноманітних галузей гуманітарного знання. До цих досліджень залучалися й найкращі студенти. Наукові студії професорів та студентів Інституту публікувалися на сторінках видання “Известия Историко–Филологического Института князя Безбородько в Нежине”, що виходило протягом 1876–1921 рр., спочатку друкувалося у Києві, згодом – у Ніжині. У “Известиях” публікувалися наукові праці викладачів і студентів з дослідження рукописних і книжкових джерел.

Саме М. О. Лавровський енергійно взявся за формування та поповнення бібліотечних фондів, оскільки чимало залежало від штатного фінансування та розподілу коштів на придбання книг. Науковець приділяв багато уваги придбанню цінних за складом і змістом зібрань. Після смерті професора

М. Максимовича інститутським коштом було придбано 24 листи М. В. Гоголя, які вдало доповнили рукописну спадщину з автографів Гоголя, пожертвану колишньому Ліцею його попечителем Г. О. Кушелевим – Безбородько. Так було закладено збирацьку традицію Інституту, що продовжувалася систематичним поповненням бібліотеки цінними книгами, архівами, колекціями. За часів керівництва М. О. Лавровським бібліотека збільшилася з 4034 до 12 152 одиниць зберігання [20, с. 78].

У перші роки роботи бібліотеки були отримані як грошові пожертви, так і дарунки книг. Дублетні екземпляри колекції “Polonika” надійшли від Варшавського університету, на кошти графині Є. І. Суворової–Римнікської у 1876–1877 рр. було придбано дві приватні бібліотеки – професора Московського університету С. П. Шевирьова та професора Лейпцизького університету Ф. Ричеля. Завдяки наполегливості першого директора НІФІ князя Безбородька, який був вражений кількістю раритетних видань бібліотеки Ніжинського Олександрійського грецького училища, вона була передана спочатку “на збереження” до інститутської книгозбірні, а згодом увійшла до складу фундаментальної бібліотеки.

Обов'язки бібліотекаря в інститутській книгозбірні, як правило, виконував один із викладачів. При бібліотеці працювала комісія у складі викладачів, які займалися систематизацією книг за розділами та підготовкою систематичного каталогу до публікації.

Найбільше значення для розвитку української археографії рукописної книги та стародруків мала діяльність на посаді бібліотекаря фундаментальної бібліотеки Інституту М. І. Лілеєва (1849–1911), який перейшов із Чернігівської духовної семінарії та викладав російську історію та географію. М. І. Лілеєв працював у бібліотеці Інституту протягом 1883–1897 рр., він розпочав редагування та створення карткового каталогу на всі бібліотечні фонди. М. І. Лілеєв сприяв науковому дослідженню рукописних пам'яток бібліотеки. Він першим склав попередній опис рукописних книг, які наділи описувались студентами Інституту під керівництвом М. Н. Сперанського, а також проводить дослідження рукописних творів Юр'євського архімандрита Фотія, повідомляє про принципи опису рукописів Чернігівської духовної семінарії [21, с. 21].

Будучи одним із фундаторів Ніжинського історико-філологічного товариства, членом Історичного товариства Нестора–літописця у Києві, чернігівської вченої архівної комісії, учасником XI Археологічного з'їзду в Києві (1899), він багато зробив для поширення досліджень та здобутків наукового осередку Інституту в галузі вивчення Чернігівської старовини, а коли був обраним гласним Ніжинської міської думи та міським головою м. Ніжин (1904) – для збереження пам'яток цього міста.

У 1893 р., у зв'язку з новими реорганізаційними завданнями у формуванні фундаментальної бібліотеки, діяльність бібліотечної комісії було поновлено – до її складу крім М. І. Лілеєва увійшли професори М. Н. Бережков, Є. В. Петухов, І. Г. Турцевич, надалі – О. І. Покровський, О. П. Кадлубовський та А. В. Добіаш, які здійснювали реорганізацію бібліотеки,

створення систематичного та алфавітного каталогу, організували комплектування тощо [21, с. 28].

Для роботи студентської молоді Ніжинського історико-філологічного інституту був добре сформований початковий фонд з 28 818 книг і 12 049 назв. Крім того, рукописний фонд книгозбірні поповнився 52 рукописами з бібліотеки Шевирьова. Для інвентаризації, систематизації та створення каталогу бібліотеки професора С. П. Шевирьова був запрошений відомий бібліограф С. І. Пономарьов, який і виконав доручену роботу з притаманною йому старанністю. Інші надходження були впорядковані та розміщені на полицях бібліотечною Комісією, до складу якої увійшли всі викладачі Інституту. У 1878–1880 рр. Комісія перевірила систематизацію книг, звірила їх з інвентарями та підготувала до друку систематичний каталог, що вийшов друком 1884 р.

У 1891–1893 рр. була проведена реорганізація бібліотеки. За основу розстановки книг була прийнята формальна “кріпосна” система, ключем до якої став алфавітний каталог, створений бібліотечною Комісією. Досить зазначити, що і нині бібліотека НІФІ зберігає той самий принцип організації, що був вироблений наприкінці XIX ст. Відкриття читальної зали значно розширило можливості студентів для ознайомлення та використання фондів основної бібліотеки. У правилах користування бібліотекою зазначалось, що читальня працювала тричі на тиждень з 15–30 год. – до 21.00 год. Три інші дні відводилися для видачі книг додому [22, с. 19–20].

Таким чином, у Ніжинському історико-філологічному інституті князя Безбородька наприкінці XIX – на початку XX ст. склалася потужна наукова бібліотека, окрасою якої була колекція рукописів та стародруків. Там сформувався міцний осередок бібліографічного дослідження рукописних пам'яток слов'янського та грецького походження, опису рукописних книг. Дослідження належать професорам Інституту та його вихованцям, серед яких вчені-філологи та історики. Функції бібліотекарів виконували й професори М. І. Лілеєв, Є. В. Петухов, В. В. Качановський, М. Н. Сперанський, П. О. Заболотський, О. Ф. Музиченко, Н. С. Державін, Б. Ф. Бурзі. Окремо необхідно відзначити М. І. Лілеєва, М. Н. Сперанського, Є. В. Петухова, які зробили значний внесок у розвиток камерально-археографічних методів наукового опису рукописних книг та брали безпосередню участь у складанні каталогів бібліотеки [20, с. 76].

Постійно зростала кількість видань в бібліотеці Харківського університету, значна частина яких надходила з-за кордону. Згідно з укладеною університетом угодою книги, ландкарти, музичні ноти, іноземні журнали мали надходити з Австрійської монархії, Пруссії і Німецького Союзу, Швейцарії, Франції, Великобританії, Царства Польського [9, арк. 1].

Частково бібліотеки Київського й Харківського університетів поповнилися книгами колишнього Віленського університету [10, стб. 22]. Так, за 25 років кількість книг у бібліотеці Харківського університету збільшилася вдвічі.

Отже, популяризація досягнень вітчизняної та європейської науки і культури через бібліотечні фонди мала свої позитивні наслідки: завдяки роботі бібліотек, науково-методичне забезпечення навчального процесу гуманітарних вишів було на досить високому рівні. Це сприяло якісній підготовці висококваліфікованих фахівців-гуманітаріїв. Незважаючи на недоліки, які мали місце, зокрема в питаннях зберігання та використання бібліотечних фондів, у цілому фонди активно сприяли формуванню високопрофесійної еліти в Наддніпрянській Україні.

Список використаних джерел

- Штан Г. Збереження книжкових пам'яток XIX – початку XX ст. у Центральній науковій бібліотеці Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна / Г. Штан. Наукові праці Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. – 2013. – Вип.37. – С.236–242.
- Луцишина Т. Ресурсна база бібліотеки вищого навчального закладу в системі інформаційного забезпечення освіти і науки / Т. Луцишина. Наукові праці Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. – 2013. – Вип.37. – С.243–249.
- Шип Н. А. Київська духовна академія в культурно-освітнянському просторі України (1818–1919) / Н. А. Шип. – К.: Фенікс, 2010. – 436 с.
- Іванов А. Е. Высшая школа России в конце XIX – начале XX века / А. Е. Иванов. – М., 1991. – 392 с.
- Степанович Е. П. Высшая специальная школа на Украине (конец XIX – нач. XX в.) / Е. П. Степанович. – К.: Наукова думка, 1991. – 100 с.
- Тарасенко О. О. Становлення та розвиток історичної освіти та науки у Київському університеті в 1834–1884 рр. / О. О. Тарасенко. – К., 1995. – 276 с.
- Самойленко Г. В., Самойленко О. Г. Ніжинська вища школа: сторінки історії / Г. В. Самойленко, О. Г. Самойленко. – Ніжин, 2005. – 420 с.
- Краткие отчеты по Университету Св. Владимира в 1858–59 и 1859–60 учебных годах. – Киев: Вь Унив. типографии, 1861. – 19, 27, 28 с.
- Державний архів Харківської області. – Ф.667. Харківський університет. 1805–1918 рр. – Оп.286. – Спр.116–а. Договір правління Харьковского университета с австрийским подданным книгопродавцем Милликовским о порядке комплектования библиотеки университета иностранными изданиями.
- Сборник постановлений по Министерству народного просвещения. – СПб., 1864. – Т.2. – Отд.1. – Стб. 22, 264, 406, 420, 438, 483–498, 743–769, 1144.
- Обозрение преподавания в Имп. Новоросийскомъ Университете в 1905–1906 ак. году по медицинскому факультету. – Одесса: Экономическая типография, 1905. – 55 с.
- Краткий отчет о состоянии и деятельности Императорскаго Университета Св. Владимира в 1914 г. – Киев: Типография Имп. Университета Св. Владимира Н. Т. Корчак–Новицкаго, 1915. – 41 с.
- Правила Киевской духовной академии. – К.: Тип. Г. Т. Корчак–Новицкаго, 1886.
- Центральний державний історичний архів України, м. Київ. – Ф.711. Київська духовна академія. – Спр.4931. Про роботу бібліотеки академії.
- Молчанов В. Б. Життєвий рівень міського населення Правобережної України (1900–1914) / Молчанов В. Б. – К.: Ін-т історії України, 2005.
- Мальцева Л. Г. Преподавание и изучение отечественной истории в университетах России в первой половине XIX века: Дис. ... канд. ист. наук / Л. Г. Мальцева. – Киев, 1987.
- Отчет Харьковского общества взаимопомощи трудящихся женщин за 1910 год. – Х.: Типо-литография Н. В. Петрова, 1911. – 76 с.
- Державний архів Одеської області. – Ф.62. Одеські вищі медичні жіночі курси. – Оп.1. – Спр.34. Отчет за 1913 год о состоянии и деятельности Одесских высших женских медицинских курсов.
- Титов Ф. Императорская Киевская духовная академия в ее трехвековой жизни и деятельности (1615–1915 гг.). Историческая записка. – К., 1915.
- Ковальчук О. М. О. Лавровський – вчений-педагог, реформатор вищої школи у Ніжині // Рідна школа. – 2000. – №8.
- Самойленко Г. В. Вчені-філологи Ніжинської вищої школи: Бібліографічний покажчик. – Ніжин, 1993.
- Пінчук Т. Д. Педагогіка у Ніжинській вищій школі. – Ніжин, 2002. – 57 с.

References

- Shtan G. Zberezhennja knyzhkovykh pam'jatok XIX – pochatku XX st. u Central'nij naukovij biblioteci Harkivs'kogo nacional'nogo universytetu imeni V. N. Karazina / G. Shtan. Naukovi praci Nacional'noi' biblioteki Ukrai'ny imeni V. I. Vernads'kogo. – 2013. – Vyp.37. – S.236–242.
- Lucyshyna T. Resursna baza biblioteki vyshhogo navchal'nogo zakladu v systemi informacijnogo zabezpechennja osvity i nauky / T. Lucyshyna. Naukovi praci Nacional'noi' biblioteki Ukrai'ny imeni V. I. Vernads'kogo. – 2013. – Vyp.37. – S.243–249.
- Shyp N. A. Kyi'vs'ka duhovna akademija v kul'turno-osvitjans'komu prostori Ukrai'ny (1818–1919) / N. A. Shyp. – K.: Feniks, 2010. – 436 s.
- Ivanov A. E. Vysshaja shkola Rossii v konce XIX – nachale XX veka / A. E. Ivanov. – M., 1991. – 392 s.
- Stepanovich E. P. Vysshaja special'naja shkola na Ukraine (konec XIX – nach. XX v.) / E. P. Stepanovich. – K.: Naukova dumka, 1991. – 100 s.
- Tarasenko O. O. Stanovlennja ta rozvytok istorychnoi' osvity ta nauky u Kyi'vs'komu universyteti v 1834–1884 pp. / O. O. Tarasenko. – K., 1995. – 276 s.
- Samojlenko G. V., Samojlenko O. G. Nizhyns'ka vyshha shkola: storinky istorii' / G. V. Samojlenko, O. G. Samojlenko. – Nizhyn, 2005. – 420 s.
- Kratkie otchety po Universitetu Sv. Vladimira v# 1858–59 i 1859–60 uchebnyh# godah#. – Kiev#: V# Univ. tipografii, 1861. – 19, 27, 28 s.
- Derzhavnyj arhiv Harkivs'koi' oblasti. – F.667. Harkivs'kyj universytet. 1805–1918 rr. – Op.286. – Spr.116–a. Dogovor pravlenija Har'kovskogo universiteta s avstrijskim poddannym knigoprodavcem Millikovskim o porjadke komplektovanija biblioteki universiteta inostrannymi izdanijami.
- Sbornik postanovlenij po Ministerstvu narodnogo prosveshhenija. – SPb., 1864. – T.2. – Otd.1. – Stb. 22, 264, 406, 420, 438, 483–498, 743–769, 1144.
- Obozrenie prepodavaniya v# Imp. Novorosijskom# Universitete v# 1905–1906 ak. godu po medicinskomu fakul'tetu. – Odessa: Jekonomicheskaja tipografija, 1905. – 55 s.
- Kratkij otchet# o sostojanii i dejatel'nosti Imperatorskago Universiteta Sv. Vladimira v# 1914 g. – Kiev#: Tipografija Imp. Universiteta Sv. Vladimira N. T. Korchak#–Novickago, 1915. – 41 s.
- Pravila Kievskoj duhovnoj akademii. – K.: Tip. G. T. Korchak–Novickogo, 1886.
- Central'nyj derzhavnyj istorychnyj arhiv Ukrai'ny, m. Kyi'v. – F.711. Kyi'vs'ka duhovna akademija. – Spr.4931. Pro robotu biblioteki akademii'.
- Molchanov V. B. Zhyttjevyj riven' mis'kogo naselejnja Pravoberezhnoi' Ukrai'ny (1900–1914) / Molchanov V. B. – K.: In-t istorii' Ukrai'ny, 2005.
- Mal'ceva L. G. Prepodavanie i izuchenie otechestvennoj istorii v universitetah Rossii v pervoj polovine XIX veka: Dis. ... kand. ist. nauk / L. G. Mal'ceva. – Kiev, 1987.
- Otchet Har'kovskogo obshhestva vzaimopomoshhi trudjashhijhsja zhenshin za 1910 god. – H.: Tipo–litografija N. V. Petrova, 1911. – 76 s.
- Derzhavnyj arhiv Odes'koi' oblasti. – F.62. Odes'ki vyshhi medychni zhinochi kursy. – Op.1. – Spr.34. Otchet za 1913 god o sostojanii i dejatel'nosti Odesskih vysshih zhenskih medicinskih kursov.
- Titov F. Imperatorskaja Kievskaja duhovnaja akademija v ee trehvekovoj zhizni i dejatel'nosti (1615–1915 gg.). Istoricheskaja zapiska. – K., 1915.
- Koval'chuk O. M. O. Lavrovs'kyj – vchenyj–pedagog, reformator vyshhoi' shkoly u Nizhyni // Ridna shkola. – 2000. – №8.
- Samojlenko G. V. Vcheni–filology Nizhyns'koi' vyshhoi' shkoly: Bibliografichnyj pokazhchyk. – Nizhyn, 1993.
- Pinchuk T. D. Pedagogika u Nizhyns'kij vyshhij shkoli. – Nizhyn, 2002. – 57 s.

Levytska N. M., Doctor of historical sciences, Department of Ukrainian Studies, National University of food technologies (Ukraine, Kiev), nadejda_ist@ukr.net

Formation and development of libraries in the Ukrainian higher educational institutions (XIX – early XX centuries)

On the basis of archival materials and literature analyzed prerequisites for creation and working methods of libraries in higher educational institutions. Stresses the importance of the selection of scientific and educational publications as a necessary component of the educational process in humanitarian higher educational institutions of Ukraine in XIX – early XX century. Shown the main work directions of scientific libraries, which were working at universities in Ukraine. Analyzed the activities of libraries, determined their contribution to the training of humanitarian specialists. It is shown that in the study period were formed the most extensive libraries of classical universities – Kharkov, Kiev, Novorossiysk (Odessa), Kiev Theological Academy, Nizhyn Institute of History and Philology named after Bezborodko. Analyzed the funding of libraries in humanitarian universities, it is proved that they are funded, as are universities, by various institutions.

Keywords: library, literature, manuscripts, books, students, university.

Левицкая Н. Н., доктор исторических наук, профессор кафедры украиноведения, Национальный университет пищевых технологий (Украина, Киев), nadejda_ist@ukr.net

Становление и продвижение библиотек в украинских гуманитарных вузах (XIX – начало XX вв.)

На основе анализа архивных материалов и литературных источников анализируются предпосылки создания и методы работы библиотек высших учебных заведений. Отмечается важность подбора научных и учебных изданий как необходимой составляющей обеспечения учебного процесса в гуманитарных высших учебных заведениях Украины XIX – начала XX веков. Освещаются основные направления работы научных библиотек, которые активно действовали при вузах на территории Украины. Осуществлен анализ деятельности библиотек, определен их вклад в подготовку специалистов-гуманитариев. Доказывается, что в исследуемый период были сформированы самые основательные библиотеки в классических университетах – Харьковском, Киевском, Новороссийском (Одесском), Киевской духовной академии, Нежинском историко-филологическом институте князя Безбородко. Анализируется финансирование библиотек гуманитарных вузов, доказано, что они финансировались как и сами вузы различными ведомствами.

Ключевые слова: библиотека, литература, рукописи, учебники, студенты, университет.

* * *

УДК 116:001.82:631.582:631.153.3

Коваленко Н. П.

кандидат сільськогосподарських наук, старший науковий співробітник, провідний науковий співробітник сектора наукознавства, Інститут історії аграрної науки, освіти та техніки ННСГБ НААН України (Україна, Київ), VoikoNP@ukr.net

Удосконалення методичних основ побудови науково обґрунтованих сівозмін у землеробстві України в кінці XIX – на початку XX століття

Висвітлено історичний розвиток розроблення методичних основ побудови науково обґрунтованих сівозмін вітчизняними вченими-методологами кінця XIX – початку XX століття. Встановлено наукову та практичну цінність польових дослідів із сівозмін за відповідності основним вимогам, елементам та етапам їхньої методики. Акцентовано увагу на необхідності використання економіко-математичних методів для вирішення методичних проблем польових дослідів у точному землеробстві.

Ключові слова: удосконалення, історичний розвиток, методичні основи, польові дослідів, науково обґрунтовані сівозміни, землеробство.

Для глибокого та всебічного дослідження сівозмін, з'ясування механізмів встановлення його якісних характеристик і розроблення управління їхньою ефективністю, необхідне формування та постійне удосконалення їхньої методики. Під методикою становлення та розвитку сівозмін у землеробстві розуміють систему наукових принципів, на основі яких ґрунтується дослідження і здійснюють вибір сукупності його якісних засобів та методів, що забезпечують отримання максимально об'єктивної інформації.

Методичні основи побудови ефективних сівозмін перебувають у прямій залежності від змісту та рівня розвитку землеробства, специфіки їхнього предмета та завдань. Водночас подальше продукування знань у цій галузі не можливе без постійного вдосконалення методичного інструментарію. Методика та її основні компоненти перебувають у нерозривному взаємозв'язку та взаємозалежності, зміна змісту яких викликає відповідні зміни всієї системи у цілому. І навпаки, уточнення сутності та завдань науки про сівозміни у землеробстві сприяє якісному перетворенню компонентів її методики.

Методичні аспекти розвитку вітчизняної агрономічної науки наведено у наукових працях П. І. Бойка, В. А. Вергунова, В. Г. Дідори, Е. Р. Ермантраута, В. О. Єщенко, В. Ф. Мойсейченката інших вітчизняних вчених. Однак, еволюцію методичних основ науково обґрунтованих сівозмін на різних етапах становлення досліджень у землеробстві, їхній вплив на розвиток галузевої наукової думки до цього часу достатньо не визначено.

Як відомо, предтечею становлення науки про сівозміни у землеробстві було формування власного методичного апарату. Відтоді сівозміни, як і методика їхнього дослідження, постійно еволюціонували, поступово відшліфовуючи свої наукові принципи та орієнтири, методи та підходи тощо. Специфіка методики науково обґрунтованих сівозмін у землеробстві зумовлена особливістю предмета їхніх досліджень, яким є сільськогосподарські культури, та завданнями, що полягають у їхньому якісному вдосконаленні. Оскільки методика обмежується предметом дослідження, її диференціація залежить від структурованості знань у землеробстві за певними ознаками чи критеріями.

Удосконалення методичних основ побудови науково обґрунтованих сівозмін у землеробстві є складним процесом, який вимагає застосування відповідних знань, методів і методик, умов та засобів їхнього ефективного практичного впровадження. Щоб задовольнити всі правила, потрібно краще і в той же час з найменшими зусиллями, здійснити ефективну організацію науково-дослідного процесу, що полягає у правильному визначенні мети; виразному розмежуванні окремих, різних між собою етапів дослідження; ефективному виборі елементів виконання дослідів; встановленні раціонального порядку виконання вимог досліджень і належного їхнього зв'язку між собою; визначення контролю дослідів і їхнього забезпечення необхідними засобами.

Правильна організація дослідів із сівозмін вимагає виконання досліджень згідно з їхньою основною метою, тобто з обліку умов, в яких вони фактично знаходяться, і можливостей, які є в розпорядженні для їхнього виконання. Зіставляючи їх між собою, вибирають найбільш придатні способи виконання досліджень, визначають найбільш вигідний порядок їхньої діяльності й зв'язку одного з одним, а також встановлюють контроль над дослідями.

У кінці XIX – на початку XX ст. у колишній Російській імперії свою частку в удосконалення методичних основ побудови науково обґрунтованих сівозмін внесли відомі вчені: В.В. Вінер,